

Кафедра струнно-смичкових інструментів

Підготовка магістерської виконавської програми (фах). Альт

Освітній ступінь	магістр	Курс	1-2
Спеціальність	025 Музичне мистецтво	Семестр	1-4
Освітньо-наукова програма	«Оркестрові струнні інструменти: «Альт», «Віолончель»		
Статус	<u>обов'язкова</u>	ECTS	8
		Годин	240
		Індивідуальні заняття	160
		Самостійна робота	80
Форма контролю	<u>екзамен/</u> <u>атестаційний іспит</u>		

Інформація про викладача

ШІБ	Гаврилець Д.Г.– професор кафедри струнно-смичкових інструментів, заслужений діяч мистецтв України, кандидат мистецтвознавства. Тучапець А.І.– в.о.доцента кафедри струнно-смичкових інструментів, заслужений артист України.
Профіль викладача	https://orcid.org/0000-0002-9112-7263 (Тучапець А.І.)
e-mail	strunni.nmau1@gmail.com

Анотація навчальної дисципліни

Навчальну програму «Підготовка магістерської виконавської програми (альт) складено з урахуванням сучасних вимог до методики підготовки концертного виконавця - альтиста, розроблено на основі базової теорії формування виконавської майстерності альтиста, провідних сучасних методик та практичних рекомендацій, складених на ґрунті багаторічного виконавського і педагогічного досвіду.

Основні напрямки реформації системи педагогічної освіти у відповідності з Державною національною програмою «Освіта» і Закону України «Про вищу освіту» є фундаментом для розвитку інтелектуального, професійного та духовного потенціалу суспільства. Це ставить складні завдання перед вищою школою в галузі музичної педагогіки, як базового рівня інтеграції виконавської, навчальної, педагогічної, наукової, дослідницької, інноваційної діяльності, де формуються нові системи навчання і дослідницькі мережі. Усе це потребує високоякісної підготовки магістрів, нової науково-інноваційної генерації фахівців, здатних до активної професійно-творчої діяльності в галузі мистецтва.

Мета – формування висококваліфікованих і всебічно розвинутих виконавців-альтистів, які володіють музично-виконавською майстерністю, сучасними знаннями та навичками для самостійної творчої роботи та аналізу, необхідними для здійснення подальшої професійної діяльності в галузі сольного та ансамблевого виконавства, у складі симфонічного та камерного оркестрів, а також альтової педагогіки.

Завдання– засвоєння комплексу фундаментальних професійних практичних і теоретичних знань, умінь, навичок, основних принципів альтового виконавства, які набуваються в процесі підготовки в класі під керівництвом викладача для майбутньої виконавської та педагогічної діяльності.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен отримати такі компетентності:

знати:

- метод роботи над інтерпретацією музичного твору: виконавські та інструментальні засоби втілення інтерпретаторських задумів;
- психологію виконавської діяльності;
- сучасні досягнення в галузі альтового виконавства, педагогіки та музичної творчості;
- основні закономірності штрихових та артикуляційних засобів звукоутворення;
- особливості використання засобів музичної виразності на різних етапах розвитку світової і національної музичної культури;
- історію альтового мистецтва та його специфіку;
- виконавський репертуар та спеціальну літературу;
- основи загальнотеоретичних дисциплін, що дозволяють вирішувати творчі інтерпретаційні проблеми виконання;
- специфіку нотного письма сучасних композиторів;
- основи образотворчого, літературного і театрального мистецтва.

вміти:

- аналізувати та розуміти зміст, форму та стиль музичного твору, відтворювати його художню концепцію;
- володіти засобами виконавської виразності та технічною майстерністю;
- орієнтуватися в різноманітних музичних стилях і жанрах;
- орієнтуватися та цікавитися сучасними напрямками розвитку музичного мистецтва;
- використовувати кращі традиції світових виконавських шкіл;
- поєднувати виконавську майстерність з художнім осмисленням твору;
- аналізувати та рецензувати концертні виступи, а також власне виконання.

володіти навичками:

- власного контролю самостійної роботи;
- імпровізації та читання з аркушу;
- виконавського редагування репертуару і творчої обробки музичного матеріалу;
- оволодіння різноманітними засобами гри на інструменті;
- інтерпретації творів найрізноманітніших стилів і жанрів;
- та прийомами гри сучасної музики.
- пошуково-дослідницької роботи з подальшим виокремленням тематичних напрямів та їх методологічним узагальненням.

Перелік тем

Модуль1: Система роботи над інструктивним навчальним матеріалом

Змістовий модуль 1 *Робота над гамми, арпеджіо та подвійними нотами*

Тема 1. Вивчення гам різними видами аплікатури. Техніка поєднання позицій. Осмислення високих еталонів звуку: способи атаки, темброве забарвлення, методи подолання брудних призвуків, ретельний слуховий контроль.

Тема 2. Особливості інтонування одноголосного звукоряду, арпеджіо та подвійних нот.

Тема 3. Розвиток віртуозності та методи виконання гам. Приклади використання гамоподібних пасажів у віртуозних художніх творах альтового репертуару.

Змістовий модуль 2 *Робота над етюдами/каприсами*

Тема 1. Вивчення етюдів/каприсів на різні види техніки. Аналіз змісту технічних завдань, свідомий вибір творів для опрацювання з метою подолання наявних недоліків. Використання допоміжних вправ з метою найбільш раціонального використання часу занять. Усвідомлення кінцевої мети.

Тема 2. Художнє оформлення етюд/капрису, як віртуозного концертного твору, творчий підхід до виконання технічних завдань.

Тема 3. Поглиблена робота над обраними творами за еталонами віртуозної гри. Відпрацювання координації рухів лівої та правої рук, слухових уявлень та звукового відтворення, техніка виконання подвійних нот, виконання штрихів у швидкому темпі.

Змістовий модуль 3 *Вивчення етюдів/каприсів підвищеної складності*

Тема 1. Вибір творів для ретельного опрацювання. Узгодження методів роботи, добір вправ для опрацювання особливо складних елементів. Детальний аналіз технічних завдань та інструментальних проблем, які потребують особливої уваги.

Тема 2. Еталони віртуозної гри. Органічне поєднання художньої та технічної складових у виконанні каприсів та етюдів підвищеної складності. Вимоги до якості звуку та інтонації у швидких темпах.

Модуль 2: Робота над творами композиторів до класичної доби

Змістовий модуль 4 Естетичні еталони виконання творів старовинних композиторів

Тема 1. Застосування комплексу елементів художньої виразності (темброве забарвлення, особливості звуковидобування на інструменті, використання *vibrato*, *non vibrato*, закони відтворення динамічних відтінків, різноманітні штрихові прийоми гри) для передачі індивідуальної виконавської інтерпретації.

Тема 2. Робота над фразуванням як емоційної складової.

Змістовий модуль 5 Твори малої та крупної форми старовинних композиторів

Тема 1. Вивчення та знання існуючого педагогічно-концертного репертуару старовинної музики.

Тема 2. Робота над твором: аналіз форми, художніх та технічних завдань. Складові професійного підходу до якісного розбору авторського тексту.

Тема 3. Редакторський пошук (власна редакція або використання існуючих редакцій) Принципи вибору аплікатурних варіантів для виконання кантиленних та віртуозних частин.

Тема 4. Визначення епізодів підвищеної складності та їх ретельне опрацювання.

Тема 5. Стильові особливості виконання кантиленних частин, окреслення кола засобів художньої виразності відповідно до стилю: динаміка, артикуляція, тембр, використання *vibrato* тощо.

Модуль 3: Робота над поліфонічними творами альтового репертуару

Змістовий модуль 6 Й. С. Бах. Шість сюїт для віолончелі соло (альта) та інші поліфонічні твори

Тема 1. Ознайомлення з наявними редакціями та їх порівняльний аналіз. Визначення особистих уподобань авторів та естетичного спрямування у тенденціях конкретних періодів розвитку альтового виконавства.

Тема 2. Індивідуальна редакція штрихів для відтворення голосоведення в поліфонії, робота над зручним розподіленням смичка, вибір аплікатури.

Тема 3. Робота над складовими композиції: тип поліфонії, мотивна побудова, виявлення кульмінацій. Окреслення кола засобів художньої виразності у відповідності до стилю і жанру поліфонічних творів (артикуляція, лігатура, інтонаційна виразність, стильова естетика звуку, культура використання *vibrato*, динамічна палітра).

Тема 4. Робота над жанровими ознаками: визначення темпу, метро-ритмічна побудова, складові форми, виконання геміол, артикуляція.

Тема 5. Єдність емоційного і раціонального в концертному виконанні.

Модуль 4: Жанр мініатюри

Змістовий модуль 7 Робота над п'єсами рухливого та віртуозного характеру

Тема 1. Знання репертуару. Аналіз нотного матеріалу. Визначення жанру, форми, характеру і змісту. Окреслення кола засобів художньої виразності: динаміка, фразування тощо.

Тема 2. Визначення епізодів підвищеної складності. Робота над окремими елементами техніки: штрихи, акценти, пунктирний ритм, тощо. Методи засвоєння технічного матеріалу. Робота над координацією рухів у виконанні складних групувань та технічних прийомів. Робота над звуковидобуванням у віртуозних штрихах.

Тема 3. Робота над віртуозними п'єсами композиторів-альтистів. Взаємозв'язок історичного розвитку виконавського мистецтва майстрів-альтистів з їхньою власною композиторською творчістю. Знання альтового віртуозного репертуару. Розбір твору: визначення стилю, форми, характеру, засобів виразності.

Тема 4. Співвідношення компонентів фактури тематичного матеріалу та акомпаніменту для створення різнопланових образів та характерів.

Змістовий модуль 8 Виконання кантиленної п'єси

Тема 1. Знання творів, які мають високе художнє значення в альтовому репертуарі. Розбір твору: визначення стилю, форми, характеру, засобів виразності.

Тема 2. Робота з клавиром, знання фактури, гармонічний аналіз супроводу, взаємодія тематичного матеріалу з ритмічною структурою.

Тема 3. Робота над тембровою палітрою. Застосування різновидів *vibrato/non vibrato*. Підвищений слуховий контроль за звуком, змінами смичка, поєднанням струн, плавними переходами пальців лівої руки.

Тема 4. Особливості «сольної» аплікатури.

Тема 5. Робота над мелодією як найвищої інтонаційно-сислової організації музичних звуків. Вміння виконувати мініатюру на високому художньому рівні, реалізація задуму композитора.

Модуль 5. Жанри середньої та крупної форми

Змістовий модуль 9 Робота над циклічними творами середньої та крупної форми

Тема 1. Знання репертуару циклічних жанрів середньої та крупної форми (цикли п'єс, рапсодія, концертне рондо, концертна розгорнута п'єса, сюїта, варіації тощо). Свідомий вибір твору для опрацювання, визначення кінцевої мети вивчення твору.

Тема 2. Специфіка вивчення творів циклічної форми. Робота над засобами художньої виразності, які віддзеркалюють стилеві ознаки твору.

Тема 3. Втілення прийомів формотворення у різних жанрах циклічної форми.

Тема 4. План роботи над твором: аналіз структури, визначення сольних або ансамблевих завдань, тематичного матеріалу, визначення художніх та технічних завдань.

Тема 5. Програмність, стилізація та національний колорит в циклічних творах українських композиторів.

Тема 6. Заключний етап – формування художньої форми в поєднанні з виконавською досконалістю.

Змістовий модуль 10 Жанр сонати

Тема 1. Знання педагогічного та концертного репертуару сонат для альту та фортепіано (оригінальних та в перекладі). Вибір програми для поточного контрольного заходу за принципом рівня складності сонати. Також доцільно вивчення декількох сонат з репертуару камерного ансамблю. Свідомий вибір твору для опрацювання, визначення кінцевої мети вивчення твору.

Тема 2. План роботи над твором: аналіз ознак сонатного *allegro* (при наявності) визначення сольних або ансамблевих завдань, тематичного матеріалу, визначення художніх та технічних завдань.

Тема 3. Особливості роботи з сонатою для альту solo.

Тема 4. Широке поняття «інтонування»: «проговорення» окремих звуків, інтонацій, мотивів, фраз, речень.

Тема 5. Заключний етап – цілісне виконання. Використання конкретних технічних прийомів та засобів виразності для передачі художньо-образного задуму автора твору. Поєднання частин сонати єдиною драматургічною ідеєю.

Змістовий модуль 11 Жанр концерту

Тема 1. Знання навчально-художнього концертного репертуару від класичної епохи до сьогодення. Свідомий вибір твору для опрацювання, визначення кінцевої мети вивчення твору.

Тема 2. Виконавський план роботи над твором великої форми: аналіз структури, визначення частин і форми в цілому, тематичного матеріалу, визначення художніх та технічних завдань, виявлення кульмінаційних епізодів як логічне завершення розгортання матеріалу.

Тема 3. Вдосконалення навиків професійного розбору, системи планування виконання завдань, ефективності методів роботи над твором. Робота з клавиром, партитурою.

Тема 4. Стилєві ознаки та еталони естетичних категорій відповідної епохи створення концерту. Усвідомлення типових ознак національних композиторських шкіл та індивідуальних складових музичного твору. Визначення засобів художньої виразності у відповідності до стилю.

Тема 5. Поєднання базових принципів гри, навичок, технічних завдань з художніми образами (редакція, аплікатура, звуковидобування, динаміка, застосування *vibrato*, штрихова палітра, принципи артикуляції тощо). Робота з концертмейстером. Остаточне відпрацювання твору в ансамблі: узгодження темпів, артикуляції, фразування, принципів мелізматики.

Тема 6. Удосконалення психофізіологічних основ формування виконавської майстерності. Подальша робота над розвитком віртуозності, максимально можливе виявлення масштабу гри та майстерне володіння інструментом в складному різностилєвому і різножанровому репертуарі.

Тема 7. Заключний етап – підготовка до державного іспиту. Об'єднання знань, вмінь, навичок, набутих під час навчання. Демонстрація логіки інтерпретаційного мислення музиканта-виконавця, сформованої інтелектуально-творчої самостійності, сценічної культури.

Форми та технології навчання

Дисципліна «Спеціальний інструмент (альт)» для студентів освітнього ступеня «Магістр» оркестрового факультету Академії складається з індивідуальних занять та частки годин для самостійної роботи, а також включає поточні контрольні заходи (самостійний технічний залік, екзамен, атестаційний іспит) та обов'язкові концертні (публічні) виступи для набуття виконавського сценічного досвіду.

Навчальні ресурси

Потний матеріал відповідного віолончельного репертуару, музикознавча та методична література за фахом представлені у вільному доступі в бібліотеці та читальній залі Академії, інтернет-ресурси. Репетиційні приміщення в навчальних аудиторіях, концертних залах Академії надається для проведення занять, репетицій та концертних виступів відповідно розкладу. За умови дистанційного навчання під час карантину або форс мажорних обставин, всі необхідні для вивчення навчальної дисципліни основні та додаткові матеріали студенти можуть знаходити на сайті бібліотеки Академії <http://lib.knmau.com.ua>. Програми контрольних заходів у формі концертного виступу студентів через посилання на YOUTUBE надсилаються на офіційну електронну адресу кафедри strunni.nmau1@gmail.com.

Кожний змістовний модуль може бути використаний викладачем на будь якому етапі роботи зі студентом протягом I-IV семестрів. Індивідуальні перспективні та поточні плани роботи складаються викладачем у відповідності до програмних вимог з урахуванням професійних можливостей та рівня підготовки кожного студента.

**Зведена таблиця програмних вимог технічних заліків та іспитів
з навчального курсу «Підготовка магістерської виконавської програми (фах)»**

МАГІСТР			
№	Захід	1 курс	2 курс
1 семестр	T/Залік	<p><u>Самостійний T/Залік</u> Гама у різних аплікатурних та штрихових варіантах. Різні види арпеджіо. Подвійні ноти за бажанням . Два етюди/каприси на різні види техніки.</p>	-----
	Екзамен	<p>Творчий проєкт <u>Програма до 40 хв.</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово: представлення власної програми. 2. Виконання довільної програми 	<p>Прослуховування частини програми державного іспиту</p> <p>Сюїта / Партита/Соната</p>
2 семестр			
	Екзамен	<p>Творчий проєкт Програма 40 – 60 хв.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово: представлення власної програми. 2. Виконання програми. 	-----
	Атестаційний іспит		<p>Концерт (повністю) ----- Поліфонія (Прелюдія або дві контрастні частини з сюїти/партити/сонати) ----- Дві п'єси (віртуозна та кантиленна) Обов'язково одна з них українського композитора</p>

Методи контролю

1. Попередній контроль.

На перших етапах опрацювання програми ЗМ, викладач виявляє рівень знань, умінь і навичок студентів для вивчення обраного твору - співвідношення складності твору з професійними можливостями студентів.

2. Поточний контроль.

Викладач здійснює постійний контроль під час практичних занять з метою перевірки засвоєння попереднього матеріалу, виявлення проблем та усунення недоліків.

3. Контрольний урок.

Студенти демонструють робочий матеріал перед кафедрою та отримують зауваження та рекомендації для подальшої роботи.

4. Міжсеместровий та підсумковий контроль.

Екзамен у період сесій (зимової та літньої) та атестаційний іспит з оцінкою комісії кафедри/атестаційна комісія за професійний та творчий розвиток студентів дисципліни «Підготовка магістерської виконавської програми (альт)» освітнього ступеню «Магістр».

Система оцінювання

Семестри 1-4

№ з/п	Контрольний захід оцінювання	Всього %
1.	Самостійний технічний залік	10
2.	Екзамен	40
3.	Участь у концерті класу, кафедри тощо.	10
4.	Участь у конкурсі, фестивалі тощо	10
5.	Атестаційний іспит	30
	Всього	100

Критерії оцінювання знань студентів:

Оцінка «відмінно»:

- Яскрава гра студента із якісною реалізацією всіх технологічних компонентів виконавської майстерності: досконала інтонація, культура штрихів, виразна динаміка, блискуча техніка, відчуття форми та стилю творів, сценічний артистизм тощо.

Оцінка «добре»:

- Переконливий виступ студента, але з наявністю деяких недоліків: текстові неточності, недосконала інтонація, недостатня динамічна виразність.
- У виконанні наявні виконавські недоліки, хоча програма відповідає за складністю підготовці студента: непереконливе відтворення стилевих особливостей твору, неохайна інтонація, погана динамічна виразність, не відтворена форма твору, пасивний емоційний стан тощо.

Оцінка «задовільно»:

- Наявність суттєвих погрешностей у грі виконавця: погано вивчений текст твору, помилки у техніці, погана інтонація, відсутня динаміка, погане відчуття ансамблю, аморфність у формі тощо.
- Погане виконання та повна відсутність власного відношення до якості гри та виконуваних творів: дуже погано вивчений текст, недостатня змістовність володіння засобами музичної виразності, порушення формотворення, метроритмічної структури.

Оцінка «незадовільно»:

- Програма виконана не в повному обсязі. Обмеженість музичних та технічних здібностей.
- Студент не засвоїв матеріал програми внаслідок порушення навчальної дисципліни та неприпустимого ставлення до предмета.

Інклюзивне навчання

Навчальна дисципліна може викладатися студентам з особливими освітніми потребами.

Неформальна освіта

Передбачається участь студентів у міжнародних та всеукраїнських конкурсах, фестивалях, концертних програмах, благодійних музичних акціях, участь у майстер класах та стажування у літніх музичних школах/академіях; пасивна та активна участь у міжнародних, всеукраїнських та кафедральних конференціях, круглих столах; відвідування культурно-мистецьких заходів, театрів, мистецьких експозицій, виставок тощо.

Рекомендована література

1. Александрова Н. Г. Основные типы музыкального интонирования в украинской камерно-инструментальной музыке 80-х годов.: Автореф. дис. канд. искусствоведения: 17.00.02. / Киев. гос. консерватория им. П. И. Чайковского. Киев, 1987. 15 с.
2. Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс. Москва: Музыка, 1971. 376 с.
3. Безруков Г., Ознобишев К. Основы техники игры на альте. Москва, 1983. 189 с.
4. Беккер Х., Ринар Д. Техника и искусство игры на виолончели. Москва: Музыка, 1978. 288 с.
5. Гаврилец Д. Г. Європейський альтовий концерт: генезис, еволюція, жанрові моделі: дис. кандидата мистецтвознавства: 17.00.03 «Музичне мистецтво» / Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка. Львів.: 2010. 227 с.
6. Гарбузов Н. А. Зонная природа темпа и ритма. Москва: Музыка, 1950. 72 с.
7. Гинзбург Л. С. О работе над музыкальным произведением. Москва: Музыка, 1968. 112 с.
8. Горбунов В. Н. Конструкция и акустика альты: учебное пособие для оркестровых факультетов музыкальных вузов / В. Н. Горбунов ; Северо-Кавказский научный центр высшей школы, Ростовская государственная консерватория им. С. В. Рахманинова. - Ростов-на-Дону: Изд-во РГК им. С. В. Рахманинова, 2004. 26 с.
9. Готсдинер Л. Слуховой метод обучения и работы над вибрато в классе скрипки. Ленинград, 1963. 43 с.
10. Григорьев В. Ю. Методические взгляды Ю. И. Янкелевича // Янкелевич Ю. Педагогическое наследие. Москва.: Музыка, 1983. С. 6-59.
11. Гринберг М. Исполнительство на альте / М. Гринберг // Вопросы музыкально-исполнительского искусства: сборник статей. Москва: Гос. муз. издат, 1951. Вып. 2. С. 465 - 483.
12. Карапінка М. З. Жанрова парадигма європейської альтової сонати для альту і фортепіано XVIII – XIX століть. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства, Лівів, 2011. 26 с.
13. Криса О. Б. Альтове мистецтво Києва в контексті європейських традицій. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства, Київ: 2011. 213 с.
1. Криса О. Альтове мистецтво в Україні: виконавство і педагогіка//на прикладі Київської альтової школи// Науковий вісник НМАУ. Вип. 40. Музичне виконавство. Кн. 10. – К., 2004. – С. 202-213.
2. Криса О. Динаміка становлення альтового репертуару в контексті взаємодії композиторських та виконавських шкіл Києва.//Науковий вісник НМАУ ім. П.Чайковського. К., 2008. – С. 100-111.
14. Кугель М. Шедевры инструментальной музыки. Книга 1, Книга 2, К.: 2009. 195 с.
15. Кулаков С. В. Альтова інтерпретація 6 сюїт Й. С. Баха для віолончелі соло. Дис. на здобуття наукового ступ. кандидата мистецтвознавства, Київ.: 1999. 208 с.
16. Палшков Б. Б. Особенности оркестрового исполнительства и вопросы методики подготовки альтиста-оркестранта. Автореферат диссертации, предъявленной на соискание ученой степени канд. искусствоведения. Киев., 1971. 33 с.
17. Педагогічний репертуар альтиста. Три концерти для альту з оркестром / Гаврилец Д. Г. Навч. посібник. Київ: Нац. Муз. Академія України ім. П. І. Чайковського, 2008 р. 176 с.
18. Понятовский С. П. Альт. М.: Музыка, 1974. 100 с.
19. Понятовский С. П. История альтового искусства. Москва: Музыка, 2007. 335 с.
20. Савченко Н. Школа игры на альте (на основе новой аппликации). Тбилиси: Цодна, 1959. 190 с.
21. Сандаджян А.Х. Усовершенствование альтовой постановки и его музыкально-исполнительское значение. Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. Ереван, 1973. 25 с.
22. Стеценко В. Методика навчання гри на скрипці. Київ: Музична Україна, 1974, ч. 1. 170 с.
23. Стеценко В. Методика навчання гри на скрипці. Київ: Музична Україна, 1974, ч. 2. 119 с.
24. Стоковский Л. Музыка для всех нас. Москва: Сов. Композитор, 1959. 215 с.
25. Струве Б. Вибрация как исполнительский навык при игре на струнных инструментах (преимущественно на виолончели). Ленинград. Москва, 1933. 62 с.

26. Струве Б. Типовые формы постановки рук у инструменталистов (смычковая группа). Москва: Музгиз, 1932. 228 с.
27. Флеш К. Искусство скрипичной игры. Москва: Музыка, 1964. 262 с.
28. Хоменко В. Новая аппликатура гамм и арпеджио для альты. 2-е изд. - Москва: Музыка, 1980. 101 с.
29. Шейнкман Д. В. Методика обучения игре на скрипке (альте): программа для оркестровых факультетов музыкальных вузов / Д. В. Шейнкман ; Северо-Кавказский научный центр высшей школы, Ростовская государственная консерватория им. С. В. Рахманинова. Ростов-на-Дону: Издательство РГК им. С. В. Рахманинова, 2003. 20 с.
30. Штейнгаузен Ф. Физиология ведения смычка. Москва: ПТОМОНО, 1930. 107 с.
31. Щелкановцева Е. М. Сюиты для виолончели соло И. С. Баха. Москва: Музыка, 1997. 112 с.
32. Янкелевич Ю. Педагогическое наследие. Москва: Музыка, 1983. 253 с.

Интернет-ресурсы:

1. IMSLP - Petrucci Music Library (нотная википедия)
http://imslp.org/wiki/IMSLP:View_Genres
2. Sheet Music Plus www.sheetmusicplus.com
3. ScorSer
<http://ru.scorser.com/Catalog/0.html>
4. Music Student
<http://musstudent.ru>
5. Нотный архив
<http://www.muzlibrary.ru/>
6. Новая музыкальная библиотека
<http://www.muzlibrary.ru/>
7. Публичная нотная электронная библиотека
<http://www.ecosvit.org/bibl>
8. Нотный архив Бориса Тараканова
<http://notes.tarakanov.net/>
9. OrpheusLib - Библиотека Нот и Музыкальной Литературы
<http://lib-notes.orpheusmusic.ru>
10. Kreuzsch- Sheet Music
<http://kreusch-sheet-music.net>
11. Classical- scores.com
<http://www.classical-scores.com/free/index.php>
12. Music-scores.com - classical sheet music <http://www.music-scores.com/>
13. Music for the Nation: American Sheet Music
<http://memory.loc.gov/ammem/mussmhtml/mussmhome.html>
14. The Juilliard Manuscript Collection
<http://www.juilliardmanuscriptcollection.org/>
15. Научная музыкальная библиотека им. С. И. Танеева
<http://www.mosconsv.ru/ru/groups.aspx?id=120422>
16. Санкт-Петербургская государственная консерватория им. Н.А. Римского-Корсакова
<http://biblio.conservatory.ru>